

O súčasnom stave slovenskej spoločnosti

Stanislav Košč

Dnes, v predvečer celonárodného referenda, v ktorom sa slovenská spoločnosť má vyjadriť o vôli či nevôli integrovať Slovenskú republiku do Európskej únie (ba možno presnejšie povedané: má sa v tejto veci vyjadriť či nevyjadriť... – asi tak znie pre nás ona „hamletovská“ otázka), cítiť v slovenskom povetrí atmosféru, ktorú možno charakterizovať ako napäto-pokojnú.

Ani roky snívania o možnosti podieľať sa na formovaní spojenej Európy; ani jasne formulovaná požiadavka novembrovej revolúcie o vôli „ísť do Európy“ (spomínam si prvé číslo novín Verejnosť, mediálneho dieťaťa revolúcie, ktoré prinieslo v strede dvojstranovú fotodokumentáciu o prvej „púti“ Slovákov do Rakúska pod názvom „Ahoj, Európa!“); ani 13 rokov síce nie vždy lineárnej a konzistentnej, no predsa zreteľnej cesty slovenskej zahraničnej politiky týmto smerom; ani dnešná vzácna, priam nevídaná zhoda všetkých parlamentných politických síl vo veci európskej integrácie Slovenska ako cesty, ktorá nemá alternatívu – ani toto všetko ešte nedáva dostatok dôvodov na istotu o úspechu nadchádzajúceho referenda, totiž o tom, ako zareaguje v tejto rozhodujúcej chvíli slovenská spoločnosť.

Z tohto dôvodu teda práve v tejto chvíli celkom zreteľne vystupuje aktuálnosť otázky: aký je súčasný stav slovenskej spoločnosti?

Avšak v konečnom dôsledku aj bez ohľadu na referendum a jeho výsledok sa ukazuje v tejto chvíli našich dejín skutočne užitočné zamyslieť sa nad súčasným stavom spoločnosti, v ktorej žijeme a ktorú sa ako slovenskí kresťanskí intelektuáli usilujeme spoluvytvárať.

Prešlo 13 a pol roka od Nežnej revolúcie, ktorej sa v priebehu niekoľkých dní podarilo zmeniť politický režim v tejto krajine, a to formálne jednoduchým odhlasovaním zrušenia 4. článku vtedajšej Ústavy, ktorý zakotvoval vedúcu úlohu komunistickej strany v spoločnosti.

Spadol systém, ktorý bol škodlivý v rovine ekonomickej (lebo nerešpektoval prirodzené zákonitosti tvorby a rozdeľovania hodnôt), politickej (lebo mal totalitný charakter a násilné metódy), a najmä ľudskej (lebo nerešpektoval dôstojnosť človeka a jeho práva). No treba povedať, že to bol v každom ohľade *systém*, teda nielen nomenklatúra určitých kádrov, ktoré by bolo stačilo vymeniť za nové.

Komunistický systém bol budovaný veľmi dômyselne, a toto mnohí jeho odporcovia – či už z čias komunizmu, alebo po jeho zvrhnutí – často podceňovali. Nie je mojou úlohou širšie tu rozoberať túto myšlienku, zdá sa mi však dôležité aspoň načrtnúť, že pokiaľ ide o komunizmus na Slovensku, pomerne bez problémov identifikujeme v jeho dejinách roky päťdesiate ako násilný nástup režimu so všetkými mo-

censkými prejavmi totalitného systému, kedy hlavným cieľom bolo pokoriť prípadné ohniská odporu a zastrašiť obyvateľstvo (napríklad monstreprocesmi s najvyššími predstaviteľmi Katolíckej cirkvi, správanými intenzívnou ideologickou kampaňou). Už menej sa však hovorí o druhej etape, ktorú možno situovať približne do rokov sedemdesiatych a prvej polovice osemdesiatych, kedy hlavný útok komunistického systému smeroval na morálku, ako hlavný zdroj energie aktívneho odporu, vymykajúci sa dosahu nástrojov totalitného režimu - a treba poznamenať, že tu slávil komunizmus možno ešte väčší úspech než v tej prvej etape. Domnievam sa, že slovenská spoločnosť stratila veľa času po páde komunizmu nedostatočným pripustením si tohto problému a treba pokladať za významné, že biskupská konferencia vo svojom prvom „sociálnom“ pastierskom liste z roku 2001 identifikovala ako najväčší sociálny a spoločenský problém na Slovensku práve nerešpektovanie Desatora...

Tento komunistický systém teda bolo potrebné „rozmontovať“ ako systém a nahradiť novým *systémom*, a ten zas najprv „zmontovať“, a to kúsok po kúsok. Pri obidvoch týchto úkonoch sme však za tých trinásť rokov narážali na prežívajúcu mentalitu „starých štruktúr“ - ani nie tak konkrétnych osôb, pre ktoré sa tento možno i pejoratívne myslený výraz zvykol používať, ako skôr starých *mentálnych* štruktúr, čiže spôsobu myslenia, hierarchie hodnôt a akcieschopnosti v odhodlaní vziať do svojich rúk chod dejín.

Na tieto staré mentálne štruktúry narážame však predovšetkým každý v sebe samom - v tej miere, v akej sme nimi „nasiakli“ počas predošlého režimu; v akej sme si túto realitu odmietali alebo odmietame pripustiť a v akej odmietame prevziať osobnú zodpovednosť za budovanie onej štruktúry nového systému, na ktorom chceme postaviť budúcnosť svoju a svojich detí.

Možno pokladať za všeobecnú historickú skúsenosť, že človek vo svojich dejinách, hoci už vyskúšal mnoho iných modelov (a stále cíti pokušenie skúšať ďalšie), nedospel k systému, ktorý by viac a lepšie zodpovedal jeho dôstojnosti, a vôbec ľudskej prirodzenosti, než je systém demokratický. K tomuto konštatovaniu dospela po desaťročiach veľmi dôkladnej analýzy modernej demokracie a jej vnútorného vývoja aj reflexia najvyššieho Učiteľského úradu Katolíckej cirkvi a môžeme ho priam slávnostne sformulované nájsť v encyklike pápeža Jána Pavla II. *Centesimus annus* z roku 1991 v bode 46: „Cirkev si veľmi váži demokraciu ako systém, ktorý zabezpečuje občanom účasť na politických rozhodnutiach a podriadeným zaručuje možnosť svoje vlády voliť a kontrolovať a tam, kde je to potrebné, pokojnou cestou ich odvolávať... Vyžaduje splnenie podmienok, nevyhnutných na podporu jednotlivcov výchovou a formáciou v duchu pravých ideálov, na podporu „subjektivity“ spoločnosti utváraním štruktúr zainteresovanosti a spoluzodpovednosti.“

Aj my na Slovensku sme siahli práve po tomto systéme, ktorým sme

sa rozhodli nahradiť onen predošlý, komunistický. Isteže, rozhodovanie o demokratickom charaktere novembrovej revolúcie bolo oveľa „spontánnejšie“ a chýbala mu takáto intelektuálna historická reflexia v celospoločenskom meradle. To by nebolo nič zlé, keby práve pre demokraciu, na rozdiel od všetkých ostatných spoločenských systémov, nebol charakteristický, ba zákonitý ten fakt, že sa tvorí *zdola*, od občianskej spoločnosti – a práve ona ho drží pri živote a robí funkčným.

Áno, aj demokracia je *systém*, ba možno práve ona je o to viac systémom, o čo viac stojí a padá na spoločenskom konsenze ohľadom svojich pravidiel – ich identifikovania i kontroly ich dodržiavania. Je azda pravdepodobné, že je človeku konnaturálna, ale to neznamená, že po zvrhnutí totalitného režimu nastupuje samovoľne a funguje automaticky. Vidíme to napríklad dnes veľmi zreteľne v Iraku – kde je problematika ešte zložitejšia tým, že diktatúra bola zvrhnutá zo zahraničia – ale zakúsili sme to a stále ešte zakusujeme aj u nás na Slovensku.

Nechcem, aby to vyznelo ako fráza – pre fakt, že sa to už mnohokrát na mnohých fórach konštatovalo – ale domnievam sa, že aj dnes je nevyhnutné pri hodnotení stavu slovenskej spoločnosti zdôrazniť, že najväčším zlom komunistického režimu nebolo ani tak zdevastovanie ekonomiky, politická izolácia a potláčanie občianskych práv, ako práve ono už vyššie spomínané narušenie mentality, podrobenie podvedomia ľudí, ktorí hoci sa možno búrili, bránili a odporovali prejavom komunistického režimu, sa vplyvom dlhodobého „masírovania“ naučili „akosi s tým žiť“... a dnes veľmi ťažko vnímajú a pripúšťajú si svoju „nasiaknutosť“ komunistickou morálkou, spôsobom rozmýšľania a konania, a tak sú takpovediac „pohrobkami“ bývalého režimu, ešte stále žijú uväznení v spomínaných „starých štruktúrach“ myslenia, živia ich a sami pred sebou obhajujú, takže paradoxne práve oni brzdia presadenie sa novej mentality, charakteristickej plným prevzatím zodpovednosti pred sebou – za seba, za svoje okolie i za svoju budúcnosť.

Pracujem ako finančný poradca. Pri komunikácii na tému osobných financií, najmä ak prenikne ozaj do hĺbky, mám často pocit, akoby niektorí ľudia ešte stále neprevzali osobnú zodpovednosť za seba: „Však nejako bude...“, prípadne „Pán Boh sa postará...“

Ďalší dôležitý moment, ktorý by som tu rád naznačil, sa týka *charakteru* novembrových udalostí, ktoré práve preto dostali prívlastok „nežné“.

Domnievam sa, že treba jasne povedať a má to zásadný vplyv aj na *súčasný* stav slovenskej spoločnosti, že revolúcia ako taká bola zo strany slovenskej spoločnosti uskutočnená nad očakávanie „demokraticky“ – totiž kultivovane, zásadne, cieľavedome, ale pokojne, a to tak v historickom porovnaní s inými krajinami takzvanej „tradičnej demokracie“, ako aj v porovnaní s tými, ktoré v tom istom čase uskutočnili svoju demokratickú revolúciu, vrátane – trúfam si povedať – aj českej spoločnosti. Isteže, viacero črt ostáva predmetom diskusie, ako naprí-

klad spôsob vysporiadania sa s predstaviteľmi predošlej moci a ideológie, ale aj to treba asi vnímať ako súčasť mozaiky slovenskej spoločnosti: sme pravdepodobne národ, ktorému je cudzie násilie, a to násilie nielen navonok, voči susedným národom a krajinám, ale i násilie ako riešenie vnútorných otázok či problémov. Nedá sa toto konštatovanie celkom zovšeobecniť (ako napokon s prísne rigorózneho hľadiska *žiadne* konštatovanie tohto druhu nemožno zovšeobecňovať), ale domnievam sa, že s pomerne veľkou dávkou konsenzu je toto konštatovanie všeobecne prijateľné. Treba spolu s ním však vysloviť aj jeho rub, a tým je nedostatok razancie, pribojnosti, ale aj sebadisciplíny – čiže „násilia“ voči sebe samým, ako sprievodný jav našej nenásilnej slovenskej povahy. S trochou odľahčenia je asi možné charakterizovať Slovákov ako národ, ktorý v negatívnom zmysle má skôr silné slová než skutky... – s priaznivými i nepriaznivými dôsledkami, ktoré z toho vyplývajú.

Inak sa to javí v pozitívnom zmysle, kde, ako sa zdá, a najnovšie dejiny to azda potvrdzujú, významnejšie veci urobíme než povieme – a i to má svoje priaznivé i nepriaznivé dôsledky, napríklad v tom ohľade, že si niekedy význam svojich skutkov ani dostatočne neuvedomujeme, pretože sme ich urobili akosi spontánne, bez dostatočnej reflexie. (K tejto myšlienke si dovoľím sa ešte o chvíľu v krátkosti vrátiť.)

Určite v tejto súvislosti je potrebné spomenúť aj prvých desať rokov budovania vlastného štátu. Žiadalo by si to vlastnú prednášku. Spomeniem teda len to, že v tejto prvej etape sme nevyužili v dostatočnej miere možnosti spolupráce medzi Slovákami na Slovensku a Slovákami, ktorí žili v zahraničí. Tí druhí sa často nedokázali celkom ubrániť pokušeniu, ktoré by sa dalo zjednodušene sformulovať asi ako: „Ja vám to ukážem, poviem vám, čo máte robiť“ a tí prví zas pokušeniu: „Čo nás ty máš čo učiť, keď si tu nežil a nevieš, čo sa deje“...

Táto naša slovenská povaha, spolu s históriou, či už v dlhodobom meradle, alebo z hľadiska posledných desaťročí, ktoré veľmi zásadne zasiahli do charakteru slovenskej spoločnosti, ako i súčasná, čo ako krátka skúsenosť z budovania nového spoločenského systému, spoločenskej kultúry a pod., toto všetko celkom jednoznačne spoluvytvára, často v celkom protichodnej dynamike, *stav* spoločnosti ako živého organizmu, tvoreného živými ľuďmi, *rozumnými* a *slobodnými*. To zdôrazňujem ako dve charakteristické črty, ktorými Stvoriteľ odlišil človeka od nižších bytostí a pripodobnil ho sebe, avšak takisto ako dve črty, ktoré sú človekovi dané ako dar, no zároveň ako celoživotná úloha.

Rozhodovať sa a konať *rozumne* a *slobodne* totiž nie je vôbec automatickou vlastnosťou rozumnej a slobodnej bytosti.

– 12 –
Prejavom rozumného konania je poznanie svojho cieľa, identifikovanie cesty, ktorá k nemu vedie, a prijatie zodpovednosti za napredovanie po tejto ceste. A prejavom slobodného konania je možnosť bez vonkajšieho či vnútorného nátlaku zodpovedne sa rozhodnúť pre pri-

jatie určitého systému, takpovediac „pravidiel hry“, na tejto ceste. Už z takejto veľmi stručnej charakteristiky vidno dve skutočnosti: po prvé, že práve *zodpovednosť* je akýmsi styčným prvkom, v ktorom sa spájajú prejavy rozumnej a slobodnej bytosti, akou je človek. A po druhé, že pre každého človeka je rozumné a slobodné rozhodovanie a konanie, ako som už vyššie naznačil, celoživotnou úlohou – samozrejme, nie v tom zmysle, že sa k nej dopracuje až na konci života, ale v tom zmysle, že po celý život sa pre ňu musí rozhodovať, v plnom vedomí dôsledkov takéhoto rozhodovania. (Ako sa spieva v jednej piesni: „sloboda je ako chlieb, každý deň sa pečie, každý deň sa je...“)

V tejto charakteristike sa spájajú osudy každého jednotlivca s osudmi spoločností, ktoré vytvára, počnúc od rodiny, cez rozličné širšie spoločenstvá až po národ a medzinárodné celosvetové spoločenstvo. To všetko je jeden živý, hmýriaci sa organizmus neustálych, navzájom rozlične prepojených rozumných či nerozumných, slobodných či neslobodných rozhodnutí a skutkov, ktoré tvoria dejiny, ako predpoklad, rámec, niekedy obmedzujúci, inokedy otvárajúci priestor pre následné rozhodnutia a skutky.

Nemôže to byť inak, ani keď sústredíme svoju pozornosť na slovenskú spoločnosť a jej súčasnosť.

Často sa poukazuje na to, že veľká väčšina obyvateľov Slovenska sa pri sčítaní ľudu prihlásila ku kresťanstvu, zároveň však pomerne ťažko možno sledovať prejavy tohto kresťanského charakteru v slovenskej spoločnosti. Áno, prežívame aj na Slovensku krízu, ktorá zasiahla celú západnú civilizáciu. Jej podstatu i riešenie nájdeme opäť s mimoriadnou prorockou jasnozrivosťou sformulované v citovanej encyklike Jána Pavla II. *Centesimus annus* v bode 44: „Ak nejestvuje transcendentná pravda, ktorou, keď ju človek poslúcha, dospieva k svojej plnej identite, potom nejestvuje žiaden stály princíp, ktorý by zaručoval správne vzťahy medzi ľuďmi.“

Práve tu by som sa rád vrátil k myšlienke, ktorú som vyslovil pred chvíľou ohľadom slovenskej schopnosti konať veľké veci v pozitívnom zmysle. Tu azda prichodí aj odpovedať na otázku, ktorá je síce trochu ukrytá, ale predsa zreteľná pod témou tohto príspevku: Aký je teda súčasný stav slovenskej spoločnosti?

Odpoveď by som si dovoľil najprv sformulovať a potom svoj názor v krátkosti objasniť – jedno i druhé ako podnet k následnej diskusii.

„Ešte to nie je ono, ale konečne ideme dobrým smerom.“

Zlom sa pripravoval na rôznych úrovniach rôzne dlhé obdobie, ale prejavil sa navonok, teda celkom zreteľne podľa môjho názoru v roku 2002. A vypíchol by som dva jeho prejavy.

Nech mi to ctené auditórium nemá za zlé, ale s plnou vážnosťou sa domnievam, že treba v tejto súvislosti spomenúť minuloročný titul majstrov sveta v hokeji pre reprezentantov Slovenska. Nemám na mysli tento titul ako športový úspech (ten je, samozrejme, cenný v hraničiach športových výkonov), ale celonárodné vnímanie tohto úspechu.

Možno to bolo dané tým, že hokej je na Slovensku športom, ktorý sa vždy tešil a teší obrovskej popularite (možno i viac než futbal – aspoň na úrovni reprezentácie), určite však to bolo dané aj tým, že tá tridsiatka hokejistov, ktorí reprezentovali Slovensko, boli športovci, ktorých skutočne slovenská verejnosť vnímala ako *reprezentantov* Slovenska a dokázala sa s nimi identifikovať. Tu treba konštatovať prvý pozitívny jav, že totiž napriek ekonomicky, sociálne i politicky náročnej situácii sa ľudia počas týchto majstrovstiev sveta dokázali uvoľniť zo svojich problémov a nadchnúť pre túto športovú udalosť a pre výkony slovenskej reprezentácie. Takže triumf hokejovej reprezentácie bol potom všeobecne vnímaný ako triumf Slovenska a trúfam si povedať, že po veľmi dlhom čase táto okolnosť dokázala zjednotiť celý národ, resp. celú krajinu v hrdosti na svoju identitu. A to je druhý, veľmi vážny pozitívny moment, ktorý sa tu prejavil.

Všetci dobre vieme z našej histórie, že slovenská národná hrdosť bola veľmi často a po dlhé obdobie intenzívne ubíjaná, či už zvonku, zo strany národov, ktoré mali nad nami dominantné postavenie, alebo i zo strany nás samých, v zmysle zvonku síce iniciovaného, ale vo vnútri živeného pocitu menejcennosti. Som presvedčený – nie ako hokejový fanúšik, ale ako človek, ktorý pozorne sleduje, čo sa deje v jeho okolí – že refrén „sme majstri“, ktorý zaznieval po vlaňajšom finále majstrovstiev sveta, nemal len úzko športový akcent. Domnievam sa, že u Slovákov, možno oveľa viac než u iných národov v podobných okolnostiach, tento športový úspech výrazne zdvihol národné sebavedomie ako také, a to je pozitívny jav, pretože za 10 rokov existencie Slovenskej republiky tento efekt nevyvolalo nič iné, aspoň nie v takej miere.

Druhý prejav spomínaného zlomu by som identifikoval vo výsledku parlamentných volieb v septembri minulého roka. To, že ho málokto očakával v tejto podobe, je pravdepodobne dôsledok onoho nízkeho sebavedomia. To, že sa napriek tomu dostavil, je zjavným dôkazom toho, že ak sme vôbec niekedy boli, dnes už určite nie sme neschopní prevziať zodpovednosť za chod svojej krajiny do svojich rúk a priréne tomu sa zachovať, aspoň v kľúčových momentoch. Možno sme akúsi „generálku“ absolvovali už pred štyrmi rokmi (v roku 1998), ale vtedy bola situácia postavená na hranu a možnosti, ktoré pred občanmi stáli – či už v parlamentných voľbách alebo pri voľbe prezidenta, boli fakticky len dve. V roku 2002 už bolo rozhodovanie na politickej scéne inak postavené, a práve preto sa domnievam, že až teraz sme tú akúsi „maturitu“ občianskej zrelosti zložili. (Dobre si pamätám, tesne po voľbách, ešte pri predbežných výsledkoch, ako v susedných Čechách s tichou závisťou konšatovali, že na Slovensku možno nastane situácia, že bude reálne vytvoriť väčšinovú pravicovú vládu, schopnú uskutočniť reformy, nevyhnutné pre fungovanie krajiny v Európskej únii a zodpovedajúce predvolebným sľubom...)

Isteže, nič nie je dokonalé, bezchybné a samočinne trvácne bez po-

treby následných korektúr To platí aj pre našu vládnu koalíciu. Ale bola by škoda, keby zapadol do zabudnutia fakt, že jej vznik, uchopenie moci a nastolenie jej politickej kultúry v parlamente nás okamžite vyšvihlo na popredné miesto spomedzi ostatných postkomunistických krajín, ktorým sme ešte pred nedávnom závideli ich situáciu, a umožnilo nám takmer „rýchlikom“ dobehnúť ostatné kandidátske krajiny v prístupovom procese do európskych štruktúr (samozrejme, pri všetkej úcte k mravenčej práci hlavného vyjednávača a jeho tímu).

Zhrnul by som teda odkaz týchto dvoch udalostí do dvoch krátkych konštatovaní, pričom obidve – ako to už v živote býva – majú svoje „ale“...

Titul majstrov sveta v hokeji nám zdvihol národné sebavedomie: **Nie sme až takí neschopní, čosi veľké dokážeme!** Na druhej strane však rovnako platí: Sme majstri, iste – ale ktosi to oddrel za nás...

Výsledok parlamentných volieb nás zaradil medzi štandardné demokracie, ktoré už vytlačili na okraj politického spektra tak populizmus, ako i ľavicové experimenty. Azda možno z tejto historickej skúsenosti vyvodiť záver, že **keď ide o všetko, dokážeme sa rozhodovať triezvo a zodpovedne!** Na druhej strane však rovnako platí: Áno, dokážeme to, ale zatiaľ len keď ide o všetko...